

and cognitive and personality spheres of passenger transport drivers and drivers of Government service of Ukraine on extraordinary situations have been presented. Distinctions on laboratory indexes (leucocytes, cholesterol), by data of functional testes (electro-encephalography, spirometry) and psychological testes (emotionality, social emotionality, main memory, time of visually-motor reaction), and also cross-correlation connections between them have been set. Research results indicate the necessity of including psychodiagnostics into the system of preliminary passenger transport drivers' examinations.

Keywords: *passenger transport drivers? capacity, functional state, activity safety.*

УДК 159.9

С. М. Панченко (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ САМОЗДІЙСНЕННЯ ДОРΟΣЛИХ: КОНТЕКСТ КРИТИЧНО-СМИСЛОВИХ КРИЗ

У статті подаються результати наукового дослідження критично-сміслових криз у різних формах їх прояву та негативного впливу на розвиток особистості дорослої людини. Обґрунтовано основні поняття у проблемному полі дослідження. Висвітлено припущення автора стосовно стимулювання самоздійснення безробітних, інвалідів, пенсіонерів при виникненні у них кризових станів у спеціально створеному освітньому середовищі.

Ключові слова: *самоздійснення, криза, кризові стани, критично-сміслові кризи.*

Постановка проблеми. У сучасних соціокультурних умовах, коли людина щодня стикається зі шквалом несподіваних викликів, переживає кризові стани внаслідок накопичення нерозв'язаних життєво важливих проблем, їй набагато складніше самоздійснитися, реалізовуючи свій потенціал на благо себе та суспільства.

Усвідомлення недостатності рівня своєї компетентності для того, щоб впоратися з більшістю проблем, для людини є джерелом постійно зростаючої фундаментальної екзистенційної тривоги, депресивного синдрому, поштовхом до втечі від дійсності у віртуальну реальність, в сектантські організації. До деструктивних стратегій подолання кризових станів слід віднести також наркоманію, алкоголізм, суїцидальні наміри та дії. Ці стратегії демонструють неспроможність особистості витримати випробування, вказують на необхідність допомоги ззовні. У ці кризові періоди конфліктних переживань, протиріч, протягом яких змінюється спосіб детермінації процесів розвитку, життєвих задумів, траєкторії життєвого шляху надзвичайно важливо визначити умови, за яких здійснюється перехід людини від розвитку, спричиненого зовнішніми впливами й орієнтованого на зовнішні джерела підкріплення, до свідомого саморозвитку. Адже кожна криза обов'язково стає тимчасовою перешкодою самоздійснення людини.

Вирішення цього теоретичного завдання повинно бути підставою для вироблення стратегій та методик, застосування яких в практиці психології, педагогіки та соціальної роботи сприятиме соціальній адаптації людини, її виходу з кризи на шлях самореалізації та самоздійснення.

У контексті означеної проблеми викликають особливе занепокоєння та потребують першочергової підтримки такі групи дорослого населення, які

перебувають у полоні критично-сміслових криз, зокрема безробітні, інваліди, пенсіонери.

Отже, актуальність дослідження визначається великою ймовірністю виникнення в дорослому віці криз в різних формах їх прояву та негативного впливу на розвиток особистості, недостатньою вивченістю процесу самоздійснення в дорослому віці у форматі подолання критично-сміслових криз, відсутністю надійних методів надання психолого-педагогічної допомоги дорослим людям в самоздійсненні при виникненні у них кризових станів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема самоздійснення вперше окреслена вченими Ш. Бюлер, Б.Г. Ананьєвим, К.А. Абульхановою, Т.М. Березіною в рамках концепції життєвого шляху особистості, адже життєвий шлях – це „спосіб здійснення людиною себе у множині часу та простору та єдиному часі життя” [1, с. 213] те, що „особистість здатна вибудувати, створити із свого життя” [1, с. 278].

Кризи розвитку особистості виступали предметом пильного вивчення вітчизняних і зарубіжних психологів протягом багатьох десятиліть (Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Божович, Т. Драгунова, Д. Фельдштейн, Л. Анциферова, І. Кон, К. Альбуханова-Славська, Г. Абрамова, К. Зеер, Л. Бурлачук, Т. Титаренко, О. Донченко, Ф. Василюк, В. Ахмеров, В. Слободчиков, Ш. Бюлер, Б. Ливехуд, Е. Еріксон, Г. Шихі, К. Онг, В. Франкл, Дж. Перри, Р. Ассанджолі, К. Гроф, С. Грофф, Дж. Скотт та ін.).

Учені звертають увагу на труднощі переходу від одного вікового етапу до іншого, вивчають гендерні особливості кризових явищ, аналізують чинники, що ініціюють кризи. Однак, проблеми самоздійснення дорослих у періоди подолання ними кризових станів та методи психолого-педагогічної допомоги людині, яка відчуває ускладнення вивчені недостатньо.

Отже, аналіз основних проявів критично-сміслових криз, їх впливу на процес самоздійснення окремих груп дорослих людей (безробітних, інвалідів, пенсіонерів) та пошук шляхів психолого-педагогічної підтримки, яка б сприяла їх соціальній адаптації та самоздійсненню є **метою даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до тлумачного словника, з'ясовуємо, що «самоздійснитися» – означає втілити свої здібності в реальні справи.

Семантичний аналіз, здійснений А.О. Деркачем [6], дозволив виокремити наступні опорні точки значення поняття «самоздійснення». По-перше, самоздійснення передбачає активну роль самої людини у русі до сутності, оскільки здійснювати себе може тільки сама людина. По-друге, самоздійснення – це одночасно процес – рух до своїх сутнісних істинних начал і результат. По-третє, сформований в якості цілі-ідеалу результат задає спрямованість саморозвитку людини в цілому.

Самоздійснення є проявом, аспектом самореалізації. На підставі врахування особливостей життєвого самоздійснення людини можна судити про вираженість її самореалізації.

Самоздійснення – динамічний стан особистості на шляху до досягнення свого «акме», на якому відбувається реалізація загальних та фіксованих

здібностей, де під загальними здібностями розуміються особливості, якими людина наділена від народження, а під фіксованими – набуті конкретні соціальні якості та властивості особистості: потреби, мотиви, інтереси тощо [12].

Загальний принцип самоздійснення: стань тим, ким ти можеш стати в світі дійсності, в якому живеш, в суспільстві, членом якого є; відкрий в собі творчий потенціал і реалізуй його на благо суспільства, самого себе і своїх близьких, використовуючи соціально прийнятні форми.

Однак, в житті людина часто стикається з „переломними етапами онтогенетичного розвитку особистості” (Л. Божович); «ситуаціями емоційного та розумового стресу, які потребують значних змін уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу» (Г. Оллпорт); «моментами порушення рівноваги, появи нових потреб і перебудови мотиваційної сфери особистості» (І. Кон); «зворотними моментами, які виникають як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості і соціальних вимог, що пред'являються до індивідуума на цій стадії» (Е. Ерікон). Такі періоди крутих переломів та скрутних становищ особистості у психологічній літературі визначаються як «кризи».

Узагальнюючи результати етимологічного філософсько-психологічного дослідження, отримуємо, що «криза» – це стан, який виникає внаслідок накопичення нерозв'язаних життєво важливих проблем, суперечностей або подій, що призвели до втрати сенсу попереднього стилю життя, поведінки й діяльності. З функціонального погляду, криза – це накопичення у психіці негативного психоенергетичного потенціалу, який значно переважає над позитивним та домінує у психіці [18].

Настання кризи зумовлене низкою чинників: поступовими якісними змінами способів виконання діяльності, соціально-професійною активністю особистості, соціально-економічними умовами життєдіяльності, віковими психофізіологічними змінами, а також цілковитим зануренням у професійну діяльність [18].

Криза – це «хвороба душі», «страждання», які за своєю сутністю є «початком нового життя, яке, безумовно, прийде не відразу, а поступово, у процесі роздумів і тривоги, активної діяльності та спілкування». Такий філософсько-психологічний підхід не тільки «реабілітує» слово «криза», «знімаючи з нього тягар» неприємних асоціацій, але й висвітлює значущість проблеми криз [7].

Кожна криза – це завжди несвобода, вона обов'язково стає перешкодою у розвитку, самореалізації. Кризова поведінка вражає своєю прямолінійністю. Людина втрачає здатність бачити відтінки, все для неї стає чорно-білим, контрастним, сам світ видається небезпечним, хаотичним, несталим [18].

Людині, яка переживає кризу можна дати наступну психологічну характеристику:

– стан душевного незадоволення, дискомфорту, коли заради душевного благополуччя людина йде на перепрограмування своєї свідомості, визнання нових ключових установок, які часто виявляються хибними (зокрема. установки на необхідність жити сьогоднішнім днем, відкинувши минуле і не піклуючись про майбутнє);

– комплекс меншовартості, подолання якого часто відбувається за рахунок набуття комплексу переваги (ще Адлер відзначав, що друге - лише зворотний бік першого);

– соціальна непристосованість, особистісний інфантилізм, відсутність усталеної системи життєвих цінностей;

– підвищена вразливість, хворобливе згострення негативних переживань – сором, тривога, провина, образа, засмучення;

– рабська залежність від чужої думки, зовнішніх оцінок, від соціальних ритуалів, умовностей соціуму [17].

Під час гострих кризових станів виразними є переживання безнадійності, безцільності, спустошеності, безпорадності, власної неповноцінності, самотності, характерною є швидка зміна почуттів, мінливість настрою.

Самими загальними симптоми кризового стану можна вважати: зниження адаптованості поведінки; падіння рівня самосприймання; примітивізація саморегуляції [5].

Кризи особистості, які трапляються на її життєвому шляху, поділяють на: вікові кризи; кризи психічного розвитку; професійні кризи; кризи невротичного характеру; критично-сміслові кризи; життєві кризи [5, с. 878].

Р. Ахмеров, досліджуючи чинники, що зумовлюють такі кризи, виокремлює: кризу нереалізованості (суб'єктивне негативне переживання життєвої програми); кризу спустошеності (душевна втома і Найширше та найповніше у психологічних дослідженнях представлені кризи психічного розвитку, вікові та життєві кризи. Для нашого ж дослідження особливий інтерес являють *критично-сміслові кризи*, зумовлені критичними обставинами життя, драматичними, а іноді й трагічними подіями. Ці чинники мають руйнівний, часом катастрофічний результат для людини. Відбувається кардинальна перебудова свідомості, перегляд ціннісних орієнтації і сенсу життя загалом. Супроводжуються ці кризи сильними емоційними переживаннями.

переживання відсутності досягнень); кризу безперспективності (відсутність перспектив професійного зростання, реальних планів на майбутнє) [4].

Автор не зіставляє ці кризи з віком людини. В індивідуальному житті людини основні кризи трапляються в різних варіантах: спустошеність + безперспективність; нереалізованість + спустошеність + безперспективність. Такі поєднання криз людина досить важко переживає, і вихід може бути деструктивним, аж до суїциду [5, с. 878].

Кризу можуть значно підсилювати такі життєві обставини як неблагополучна родина, незадовільні взаємини з близькими, насильство в родині, суспільне відторгнення, важке захворювання.

Розглянемо детальніше прояви критично-сміслових криз, що зумовлені такими критичними обставинами життя і такими ненормативними подіями, як втрата працездатності, вимушене безробіття, припинення трудової діяльності у зв'язку з виходом на пенсію, події (хвороби, нещасні випадки, катастрофи), що призвели до інвалідності.

Вивчення процесу самоздійснення особистості безробітного, можливостей реалізації ним свого потенціалу та подолання ним суб'єктивних

перепон і кризових станів є особливо актуальним завданням в умовах економічної кризи.

Дослідження у галузі психології, фізіології праці, медицини свідчать, що безробіття переживається людиною як ситуація максимально критична. Втрата роботи викликає складний стресовий стан, який супроводжується негативними психологічними проявами, впливає на загальний рівень активності, фізичне та психічне здоров'я. Розвиток стресових станів, що пов'язані з ситуацією безробіття, має фазову природу, в якому виділяються наступні етапи:

– стан невизначеності та шоку, пов'язаний з важкими суб'єктивними переживаннями страху та негативними емоціями;

– стан полегшення та конструктивне пристосування до ситуації, який триває три місяці після втрати роботи та супроводжується хорошим настроєм, активністю, задоволенням життям;

– деструктивні зміни у психіці, здоров'ї, фінансовому та соціальному становищі людини, погіршення стану безробітного, які настають після шести місяців втрати роботи;

– фаза безпомічності та примирення з ситуацією, яка виникає під час тривалого безробіття та супроводжується бездіяльністю та апатією [14, с.6].

Переживання людиною ситуації бездіяльності, відсутності роботи трансформується у синдром „неврозу безробіття”, при цьому прояви страху і безвиході змінюються несподіваними емоційними зривами. Багато людей втрачають інтерес до життя і впадають у депресивний стан.

Для безробітного характерні також постійні фрустрації. Стани фрустрації приводять до напруженості, внаслідок чого безробітний демонструє неконструктивну поведінку, елементами якої можуть бути: *агресія*; *репресія* (пригнічення бажань та витіснення їх у підсвідомість); *ескапізм* (уникнення травмуючої ситуації); *регресія* (примітивізація поведінки); *раціоналізація* (спроба виправдати свою поведінку надуманими засобами); *сублімація* (переключення активності з первинної проблеми, у вирішенні якої йому не поталанило, на діяльність іншого роду, де досягається успіх, навіть і уявний); *проекція* (перенесення неусвідомлених мотивів поведінки на пояснення поведінки іншої людини); *аутизм* (самозамикання особистості, її відмежування від спілкування та активної діяльності) [14, С.5].

Психологічні проблеми безробіття впливають і на механізми психічної регуляції людини та викликають певні форми психологічної деформації особистості. У залежності від індивідуально-психологічних особливостей людини ці види деформацій (певні зміни рис характеру, темпераменту, емоційної сфери, сфери потреб та вольової сфери) можуть проявлятися по-різному. Проте існують досить стійкі та узагальнені характеристики, що притаманні більшості людей, які опинилися у ситуації безробіття. Їх прояв на поведінковому рівні залежить від значущих ситуацій:

– ситуація залежності – при спілкуванні безробітного з людиною, від якого залежить його подальша доля;

– ситуація невизначеності – ситуація, в якій у безробітного відсутня необхідна інформація для її подолання та прийняття рішення;

– ситуація тиску – ситуація, у якій на безробітного застосовують психологічний тиск у зв'язку з необхідністю вибору саме тих варіантів рішень, що пропонуються;

– ситуація байдужості – ситуація, в якій очікування допомоги не виправдується або ігнорується [14, с. 7].

Безробітний переживає внутрішню порожнечу, вважає себе нікому непотрібним, а своє життя – позбавленим сенсу. Основними негативними чинниками є усвідомлення незайнятості; неможливість реалізувати наявний потенціал; жорсткі вимоги з боку роботодавців, низький рівень матеріального забезпечення; соціальна незахищеність; безперспективність тощо. Невдалі спроби переорієнтуватись на нові види діяльності, працевлаштуватись знижують зусилля до подолання труднощів [15].

Серед індивідуально-психологічних причин безробіття – занижена самооцінка, низький рівень домагань, неправильні настанови, що сформувалися, відсутність мотивації тощо.

Поширення безробіття, низький рівень життя та низький рівень матеріальної допомоги безробітним, серйозні проблеми у вирішенні побутових питань впливають на психоемоційний стан безробітних та призводять до того, що більшість з них непокоїть: відчуття надмірної тривоги, психічної напруженості, збудженості, втоми, зневіри у власних здібностях і можливостях, невдоволеність собою.

Такі психологічні та психофізіологічні стани утворюють психологічний дискомфорт особистості та являють собою суттєву перепону у адаптації безробітних до соціальної ситуації, тобто гальмують розвиток адаптивних можливостей особистості.

Отже, соціологічні та психологічні обстеження засвідчують серйозні психологічні проблеми, що властиві більшості безробітним і стають на перешкоді їх подальшого професійного саморозвитку й особистісного самоздійснення. Це нерідко призводить до нервових та психічних розладів, зрештою – до втрати себе як особистості [13].

Серйозним психотравмуючим фактором є також втрата роботи у зв'язку з виходом на пенсію, який незалежно від віку переважно сприймається як ситуація «незаслуженої соціальної відставки», втрати соціального статусу. Припинення трудової діяльності служить каталізатором, який прискорює процес старіння та виявляється у зниженні інтересу до життя. Існуюча в суспільстві установка на старість як на період «заслуженого відпочинку» сприяє тому, що людина не навчена переживати такі стреси, не готова до звуження соціальних, комунікативних, культурних зв'язків, зміни економічних умов проживання (зниження рівня матеріальної забезпеченості, обмеження фінансових можливостей) [16].

Численні критичні обставини життя, драматичні, а іноді й трагічні події значно підсилюють вікові кризи [11]. Зокрема, настання пенсійного віку, який дає підставу для відмови в продовженні трудової діяльності, за дослідженнями психологів та соціологів, негативно впливає та суттєво обмежує можливості людини. Не сприяють повноцінному самоздійсненню пенсіонерів

і соціальна політика держави, яка формує залежні, дискримінаційні статуси літніх людей; стереотипи суспільної думки, які формують певні уявлення про людей похилого віку; значні зміни у сфері зайнятості (безробіття, спад виробництва, перебудова економічних структур), які обмежують можливості людей похилого віку, навіть тих із них, хто здатен повноцінно працювати в галузі професійної діяльності.

Вчені стверджують, що комплекс цих проблем, посилений несприятливими демографічними процесами, значною мірою звужує сферу самореалізації літніх людей, викликає таке погіршення становища цієї групи населення, яке визначають як «криза адаптації» [16].

Припинення трудової діяльності, вихід на пенсію часто у свідомості людини асоціюється з неминучим соціально-психологічним старінням, яке виявляється в ослабленні інтелектуальних процесів, підвищенні або зниженні емоційних переживань. Знижується темп психічної діяльності, звужується коло інтересів, з'являється обережність до нововведень, постійна заглибленість у минуле й орієнтація на попередній досвід [2].

Відзначають також морально-етичне старіння, яке виявляється у пристрасті до моралізування й осуду поведінки молоді, протиставлення свого покоління поколінню, що йде на зміну [8]. Це – „криза соціально-психологічної адекватності”.

Кризові явища, які відбуваються в соціумі, породжують відчуття неповноцінності, непотрібності, невпевненості в собі. Так, за даними соціологічних досліджень, близько 90% пенсіонерів не впевнені в завтрашньому дні, а приблизно 30% пенсіонерів вказують на постійний поганий настрій.

Похилий вік – особлива стадія людського життя, основним конфліктом якої, на думку Е. Еріксона, є конфлікт між цілісністю і безвихіддю. Відчуття цілісності виникає в того, хто відчуває задоволення, оглядаючись на прожиті роки. Коли основні проблеми минулих стадій вирішені, самореалізація особистості здійснюється успішно. Для тих, хто, досягнувши похилого віку, розглядає своє життя як низку втрачених можливостей, характерне почуття відчаю, розчарування.

У залежності від того, як людина зможе перебороти ці кризи, буде залежати процес її самореалізації та самоздійснення, можливість активного повноцінного життя. Повноцінне існування людини, особливо в похилому віці, залежить від наявності повноцінних соціальних і культурних зв'язків, можливостей комунікації, доступності засобів масової інформації.

Нині соціальні ролі людей похилого віку суттєво знизились. Літня людина в сім'ї незалежно від рівня освіти, культурного потенціалу, самооцінки, яка втратила економічну незалежність, повинна різко міняти свій соціальний статус і виконувати не властиві їй соціальні ролі.

Геронтологія розглядає похилий вік як вік розвитку, тому проблема самоздійснення пенсіонерів є не тільки життєво важливою, а й науково актуальною. Похилий вік має особливе призначення, виконує специфічну роль в системі життєвого циклу людини, забезпечуючи зв'язок часів та поколінь, окреслюючи загальну лінію розвитку особистості. Тільки з позицій цього ві-

ку можна глибоко зрозуміти, оцінити та пояснити життя як ціле, його сутність та сенс.

Не менш актуальною також у всьому світі є проблема соціально-психологічної реабілітації інвалідів. Провідна ідея полягає у тому, що кожна людина, які б недоліки у своєму фізичному і психологічному розвитку вона б не мала, за умови активного включення до життя, створення певних умов, які б сприяли її реабілітації, здатна подолати свої недоліки, значно поліпшивши свій фізичний і психічний стан.

У контексті переживання дорослими критично-сміслових криз важливо створювати спеціальні умови, які б сприяли самореалізації та самоздійсненню в різних сферах їх життєдіяльності: у праці, власній творчості, спілкуванні, у освіті. На нашу думку, проектування і створення адекватного їх можливостям і стимулюючого подальший розвиток та само здійснення освітнього середовища може стати одним з актуальних аспектів психолого-педагогічної допомоги особистості у ході подолання нею критично-сміслових криз.

Як засвідчують психолого-педагогічні дослідження, освіта дорослих у всіх своїх формах відіграє значну роль у процесі їх соціально-психологічної реабілітації.

Зокрема С.П. Архипова [3] розглядає зміст освіти дорослих з позицій спрямованості на соціальну адаптацію та соціальний захист особистості: освіта як джерело неперервного морально-духовного вдосконалення людини, її гармонійного розвитку, як засіб «особистісної самостійності», обґрунтованого вибору життєвих цінностей; освіта як засіб, що сприяє виконанню різних соціальних ролей; освіта як можливість отримання професії; освіта як опора, яка дозволяє «втриматися на плаву» в екстремальних ситуаціях; освіта, яка дозволяє готувати спеціалістів в умовах нестабільної ситуації; освіта, яка дозволяє виробити соціальний імунітет до нових умов життєдіяльності.

Тільки постійна освітня діяльність, цінність якої полягає перш за все в тому, що людина усвідомлює, що фактично вона всього досягає сама, здатна забезпечити всебічну соціально-психологічну підтримку безробітним, пенсіонерам, інвалідам. Якщо людина здатна досить глибоко проаналізувати результати своїх досягнень, то це дає їй шанс зняти багато внутрішніх обмежень і сумнівів відносно своїх можливостей. Будь-яка освіта – це нові знання, нове усвідомлення світу, самого себе, людей, і тому вона завжди гармонізує людину зі світом, яким би складним не було її життя [3].

Висновки. Отже, вивчення психологічних проблем безробітних, пенсіонерів та інвалідів, умов і особливостей переживання ними критично-сміслових криз дозволяє відкрити нові можливості стимулювання їх самоздійснення. Адже кожна криза таїть у собі насіння зростання, шанс переглянути свою поведінку, зупинитися і з'ясувати, що в напруженому житті є джерелом страждання. Криза може допомогти самоочищенню, допомогти краще і глибше осягнути власну природу, зрозуміти значення вищих цінностей в житті і спробувати змінити своє життя, гармонізувати його.

Людина повинна завжди бути готовою винести уроки з закладеного в її життєвій ситуації не шляхом відходу від неї в суїцид, депресію і наркотики, а шляхом укладення миру з самою собою, зі своєю істинною природою. Необхідно пам'ятати ключове положення А. Маслоу і К. Роджерса – відмова від саморозвитку неминуче приводить людину до нервових, психічних розладів, «згортання» назавжди тих здібностей, які не використовуються, не розвиваються.

Освіта дорослих має бути здатною відповісти на виклики сучасності: зростання кількості безробітних; старіння населення; соціальні зміни та події, які викликають у людини почуття соціальної ураженості, тривожності, правової незахищеності, дезорієнтацію у новому соціокультурному середовищі, подолання кризових станів та розширення сфери самореалізації та самоздійснення.

Безумовно, висловлені припущення ще потребують свого осмислення та доопрацювання, однак в них закладений значний духовний потенціал освіти дорослих, покликаний сприяти становленню активної і самостійної позиції людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / Ксения Александровна Абульханова, Татьяна Николаевна Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Авербух Е. С. Неврозы и неврозоподобные состояния в позднем возрасте / Е.С. Авербух. – Л., 1976. – С. 12.
3. Архипова С. П. Освіта дорослих як фактор соціальної адаптації і соціального захисту / С. П. Архипова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2009/www16/Arhipova.pdf>
4. Ахмеров Р. А. Биографические кризисы личности. Дисс... на соиск. ученой степени канд. психол. наук. / Рашад Ахмеров. – Москва, Институт психологии РАН, 1994. – 210 с.
5. Варій М. Й. Загальна психологія : Підручник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. / М.Й. Варій. – К. : «Центр учбової літератури». – 2007. – 968 с.
6. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / Анатолий Алексеевич Деркач, Елена Владимировна Селезнева. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 496 с.
7. Єфименко Є., Васильков В. Криза самовизначення майбутнього педагога. Стаття. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/manage/3984>
8. Зеер Э. Ф. Психология профессий. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф. -пед. ун-та, 1997. – С. 149.
9. Клочко В. Е., Галажинский Э. В. Самореализация личности: системный взгляд /Виталий Евгеньевич Клочко, Эдуард Владимирович Галажинский / Под ред. Г.В. Залевского. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. – 154 с.
10. Корчемна О. В. Психологічні чинники формування активності безробітних на ринку праці : Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ольга Володимирівна Корчемна / Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. – К., 2006. – 233 арк. – Бібліогр.: арк. 187-206.
11. Малкина-Пых И. Г. Кризисы пожилого возраста / Ирина Германовна Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2005. – С. 84–85.
12. Мелик-Пашаев А. А. Акме – период жизни или состояние духа? / Александр

- Александрович Мелик-Пашаев // Общая и прикладная акмеология. – М., 1995. – С. 95–117.
13. Павлов Ю. О. Психологічна допомога безробітним у кризовому стані в умовах професійної перепідготовки : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Юрій Олексійович Павлов / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006. – 225 арк. – Бібліогр.: арк. 169–183.
14. Психологічне консультування безробітних. Реферат [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://revolution.allbest.ru/psychology/00100596.html>
15. Психічні стани безробітних. Стаття [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://revolution.allbest.ru/psychology/00121535.html>
16. Смирнова Т. В. О профессиональных деструкциях в пожилом возрасте / Татьяна Вячеславовна Смирнова // Социологические исследования. – 2007. – № 5. – С. 21–28.
17. Степанов С. Личностный рост: издержки цивилизации / Сергей Степанов // Школьный психолог. – 2001. – № 30.
18. Чернівчан В. В., Вардеванян С. І. Кризи особистості в сучасному суспільстві. Стаття. Рубрика: Соціум. Наука. Культура. Психологія / Валентина Василівна Чернівчан, Світлана Іванівна Вардеванян. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/chernivchan-v-vardevanyan-si-krizi-osobistosti-v-suchasnomu-suspilstvi/>

Панченко С. Н. ПРОБЛЕМЫ САМООСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ В КОНТЕКСТЕ КРИТИЧЕСКИ-СМЫСЛОВЫХ КРИЗИСОВ

В статье приводятся результаты научного исследования критически-смысловых кризисов в различных формах их проявления и негативного влияния на развитие личности взрослого человека. Обоснованы основные понятия в проблемном поле исследования. Освещены предположение автора относительно стимулирования самоосуществления безработных, инвалидов, пенсионеров при возникновении у них кризисных состояний в специально созданной образовательной среде.

Ключевые слова: самоосуществление, кризис, кризисные состояния, критически-смысловые кризисы.

Panchenko S. THE ADULT'S SELF-FULFILLMENT PROBLEMS IN THE CONTEXT OF CRITICAL-SENSE CRISIS

The article presents the critical-sense crises scientific investigation results in their different forms of manifestation and negative impact on the adult personality development. The basic notions in the problematic research field are proved. Author's assumptions relatively the self-fulfillment stimulation of the unemployed, disabled, retired people in the case of their crises state intensification in the specially created educational environment are highlighted.

Keywords: self-fulfillment, crisis, crisis state, critical-sense crisis.

УДК 159.922

І. В. Петренко (м. Київ)

**РЕГУЛЯТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ
ОСОБИСТІСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ УЧНІВ**

У статті розглянуто регулятивно-поведінковий підхід до вивчення особистісної ефективності учнів, що виявляється через розкриття характеристик саморегуляції у школярів з різним рівнем навчальної успішності. Здійснений аналіз особливостей становлення загального самоконтролю і таких його різновидів, як оперативний, антиципаційний